

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΕΛΦΩΝ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΟΓΔΩΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ – ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1955

Ε.Υ.Δ.ΤΡΕ.Κ.Ε.Τ.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ

ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΧΕΓΓΕΛ

[Θέμα του διαλόγου στους «Νόμους» του Πλάτωνος, στοιχείο της διαλεκτικής της ιστορίας στη «Φιλοσοφία του δικαίου» του Χέγγελ] *

Από αρχαία παράδοση, όταν σκεφτόμαστε αυτό που ονομάζεται «διάλογος» στην περιοχή της φιλοσοφίας, ή σκέψη μας πηγαινει αυθόρμητα σχεδόν στον Πλάτωνα. Και παρόμοια, όταν σκεφτόμαστε αυτό που ονομάζεται «διαλεκτική», ή σκέψη μας από συνήθεια πηγαινει στον Χέγγελ. Μολοντί και ή διαλεκτική οφείλει τὸ ὄνομά της και τὴν πρώτη σύλληψή της στους Ἑλληνες φιλοσόφους, και ιδιαίτερα στον Πλάτωνα, και ακόμη ή σημερινή της φήμη στο εὐρύτερο κοινὸ οφείλεται μάλλον στο μέγιστο γόητρο του Μάρξ.

Γιὰ νὰ δείξομε τὴν ἀληθινὴ σημασία του διαλόγου και τῆς διαλεκτικῆς, του διαλόγου στον Πλάτωνα και τῆς διαλεκτικῆς στον Χέγγελ, παρουσιάζομε ἕνα συγκεκριμένο παράδειγμα ἐφαρμογῆς τους, του διαλόγου ἀπὸ τὸν Πλάτωνα και τῆς διαλεκτικῆς ἀπὸ τὸν Χέγγελ, στο ἴδιο θέμα. Πρόκειται γιὰ τὸ πρόβλημα του πολέμου, ὅπως τὸ πραγματεύεται ὁ Πλάτων στο ἔργο του «Νόμοι», ὁ Χέγγελ στο ἔργο του «Βασικὲς γραμμὲς τῆς φιλοσοφίας του δικαίου». Και θεωροῦμε τὸ παράδειγμα κατ' ἐξοχὴν πρόσφορο. Πολὺ σπάνια, πραγματικά, διαπιστώνει κανεὶς τὴν εὐρύτητα δυνατοτήτων, πὺ ἔχει ὁ διάλογος γιὰ τὴ σύλληψη και τὴν παρουσίαση ἑνὸς θέματος ἀπὸ διαδοχικὲς ἀπόψεις, τὶς πὺ ἀπροσδόκητες και τὶς πὺ ἀποφασιστικὲς, — κάτι πὺ δημιουργεῖ τὸ ἐξαιρετὸ θέλητρο του διαλόγου, ἀλλὰ και τὸν κίνδυνο παρανοήσεων, — ὅπως στὰ χωρία τῶν «Νόμων» του Πλάτωνος, ὅπου συζητοῦν γιὰ τὸν πόλεμο* και πολὺ σπάνια ἐπίσης διαπιστώνει κανεὶς ἔτσι καθαρά τὶς ἀντιανθρωπιστικὲς συνέπειες, πὺ ἔχει ἡ «διαλεκτικὴ σκέψη» στὴν ἱστορία, ὅπως στὰ χωρία τῆς «Φιλοσοφίας του δικαίου» του Χέγγελ, ὅπου θέμα εἶναι ὁ πόλεμος.

Βέβαια, στο παράδειγμα αὐτὸ ἐμφανί-

ζονται και ἀντιπαραβάονται στὴ φιλοσοφικὴ ἀξία τους, ὅχι μόνο ὁ διάλογος και ἡ διαλεκτικὴ, ἀλλὰ συνάμα ἡ ἴδια ἡ σκέψη του Πλάτωνος και τὸ ἠθικὸ πάθος πὺ τὴν ἐμψυχώνει, και ἡ ἴδια ἡ σκέψη του Χέγγελ και τὸ ἱστορικὸ πνεῦμα πὺ τὴν προσδιορίζει. Ἀλλὰ και τοῦτο ἔχει τὸ βαθύτερο λόγο του. Ἀναμφίβολα, ἡ χρῆση του διαλόγου βρίσκεται σὲ ἀρμονία μὲ μιὰ φιλοσοφία, ὅπως ἡ πλατωνικὴ, πὺ δὲν παύει ποτὲ νὰ ζητᾶει ἀξίες «ἠθικὲς», γιὰ νὰ καθοδηγήσει τὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας πρὸς τὸ Ἄγαθόν* και ἡ χρῆση τῆς διαλεκτικῆς βρίσκεται σὲ ἐσώτατη σχέση μὲ μιὰ φιλοσοφία, ὅπως ἡ ἐγελιανή, πὺ δὲν πιστεύει πὺ ἔχει ἀποστολὴ εἴτε δυνατότητα νὰ καθοδηγήσει τὴν ἀνθρώπιμη ἱστορία, ἀποκαλύπτοντάς της ἀξίες «ἠθικὲς», ἀλλὰ ἀπλῶς νὰ τὴ γνωρίσει στὴν «οὐσιαστικὴ» ἀνάπτυξή της, και μόνο ἀφοῦ ἡ ἀνάπτυξή της ἔχει ἤδη συντελεσθεῖ. Ὁ διάλογος, μὲ τὴ σύμφυτη ἐλευθερία του γιὰ ἀναζητήσεις ὄντολογικὲς ἢ και ἀξιολογικὲς, εἶναι ὄργανο πὺ ταιριάζει στὴν προμηθεϊκὴ φιλοσοφία του Πλάτωνος* ἡ διαλεκτικὴ, μὲ τὴν αὐστηρὴ πρόβασή της στὴ σύλληψη τῆς δυναμικῆς φάσης του ὄντος, εἶναι ἡ μέθοδος ἡ «μοναδικὴ» τῆς ἐπιμηθεϊκῆς φιλοσοφίας του Χέγγελ.

* * *

Στὸ Βιβλίο I τῶν «Νόμων» του Πλάτωνος, ὁ Κρητικὸς Κλεινίας, καθὼς, ζητᾶει νὰ ἐξηγήσει τὰ ἰδεώδη τῆς διάσημης νομοθεσίας τῆς πατρίδας του, ἐκφράζει μιὰ γνώμη γιὰ τὸν πόλεμο ἀκρότατα «ὀλοκληρωτικὴ»: «Ἄνοιαν δὴ μοι δοκεῖ καταγνώσθαι τῶν πολλῶν ὡς οὐ μανθανόντων ὅτι πόλεμος αἰετὶ πᾶσιν διὰ βίου συνεχῆς ἐστὶ πρὸς ἀπάσας τὰς πόλεις... Ἦν γὰρ καλοῦσιν οἱ πλείστοι τῶν ἀνθρώπων εἰρήνην, τοῦτ' εἶναι μόνον ὄνομα, τῷ δ' ἔργῳ πάσαις πρὸς πάσας τὰς πόλεις αἰετὶ πόλεμον ἀκήρυκτον κατὰ φύσιν εἶναι» (625e, 626a).

Ἐτσι, ὁ Πλάτων ἐκφράζει τὴν ἀκραία ὀλοκληρωτικὴ «θέση», ὅτι ὁ πόλεμος, και

* Ἀνακοίνωση, πρωτοδιατυπωμένη γαλλικά, στὶς *Entretiens Philosophiques d'Athènes* (ἀπὸ 2-5 Ἀπριλίου 1955), ὅπου τὸ γενικὸ θέμα ἦταν: *Διάλογος και διαλεκτικὴ*.

χωρὶς κὰν νὰ ἔχει κηρυχθεῖ, εἶναι μιὰ κατὰσταση ἀδιάκοπη καὶ φυσικὴ μεταξὺ τῶν κρατῶν, ὅτι ἡ εἰρήνη, καὶ ὅταν κάποτε φαίνεται νὰ ὑπάρχει, δὲν ἀποτελεῖ παρὰ μιὰ ἐντύπωση ἐπιφανειακὴ, καὶ ὅτι κατὰ συνέπεια ὁ κύριος σκοπὸς τῆς πολιτικῆς εἶναι ὁ πόλεμος καὶ ἡ προπαρασκευὴ του (625de, 626ab).

Ὁ Πλάτων παρουσιάζει τὴ «θέση» αὐτὴν σὲ δλη τὴ δύναμή της· ἀλλὰ τὴν ἔχει θέσει ὑπὸ τὴν εὐθύνη τοῦ Κλεινία. Ἔτσι, ἡ «θέση» αὐτὴ, ἂν καὶ δίνει τὴν ἐντύπωση πὼς ἀποτελεῖ σύλληψη ὀλικὴ τοῦ θέματος καὶ γνώμη ὀριστικὴ, πραγματικὰ δὲν ἐκφράζει παρὰ μιὰ ἀποψη μόνου τοῦ θέματος, καὶ δὲν ἀποτελεῖ παρὰ γνώμη ἑνὸς μόνου προσώπου τοῦ διαλόγου.

Ἐπακολουθοῦν ὁμως οἱ ἄλλες φάσεις τοῦ διαλόγου. Καθὼς ὁ Μέγιστος ὁ Λακεδαιμόνιος συμφωνεῖ φυσικὰ μὲ τὴ γνώμη τοῦ Κρητικοῦ Κλεινία, ἀφοῦ καὶ οἱ δύο ἐκπροσωποῦν τὸ δωρικὸ δόγμα γιὰ κὸν πόλεμο· ὁ Ἀθηναῖος ξένος χρησιμοποιεῖ τὴ σωκρατικὴ τέχνη τῶν ἀλλεπάλληλων ἐρωτημάτων πρὸς τοὺς δύο ἄλλους, καὶ ἔτσι κατορθώνει βαθμιαίᾳ νὰ μεταφέρει τὴ συζήτηση πέρα ἀπὸ τὸ πρόβλημα τοῦ διακρατικοῦ πολέμου, στὸν ἀπαιτο ἀγῶνα μεταξὺ κοινωνικῶν ὁμάδων, μεταξὺ ἀτόμων, μεταξὺ τῶν δυνάμεων μιᾶς καὶ τῆς ἴδιας ἀτομικῆς ψυχῆς. Τελικὰ ὁμως φθάνει πάλι στὸ πρόβλημα τοῦ διακρατικοῦ πολέμου, ἀλλὰ ὀπλισμένος τῶρα μὲ ἀρκετὰ ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα ὥστε νὰ θεμελιώσῃ τὴ «θέση» ὅτι: «οὕτω τις οὐτ' ἂν ποτε πολιτικὸς γένοιτο ὀρθῶς, πρὸς τὰ ἔξωθεν πολεμικὰ ἀποβλέπων μόνον, οὐτ' ἂν νομοθέτης ἀκριβῆς, εἰ μὴ χάριν εἰρήνης τὰ πολέμου νομοθετοῖ μᾶλλον ἢ τῶν πολεμικῶν ἔνεκα τὰ τῆς εἰρήνης» (628d). Ἡ «θέση» αὐτὴ ἀντίθετη πρὸς τὴ «θέση» τοῦ Κλεινία, εἶναι τὸ τελικὸ συμπέρασμα τοῦ διαλόγου καὶ ἡ προσωπικὴ γνώμη τοῦ Πλάτωνος.

Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὴ γνώμη τοῦ Πλάτωνος, ἡ εἰρήνη καὶ ὄχι ὁ πόλεμος εἶναι ὁ ὑπέρτατος σκοπὸς τῆς ἀληθινῆς πολιτικῆς. Ὁ μέγας ἰδεαλιστὴς φιλόσοφος, ἀφοῦ ἔχει ἐκθέσει, καὶ μὲ ἕνα τρόπο τόσο ρωμαλέο, τὴ ρεαλιστικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸν πόλεμο, προβαίνει στὴν ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος τοῦ πολέμου ἀπὸ ἀποψη ἀξιολογικὴ καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ἀνατρέπει τὴ «ρεαλιστικὴ» ἀντίληψη ὅτι ὁ πόλεμος καὶ ὄχι ἡ εἰρήνη εἶναι ὁ κύριος σκοπὸς τῆς πολιτικῆς. Ἀλλὰ ἡ ἀξιολογικὴ κρίση τοῦ Πλάτωνος γιὰ τὸν πόλεμο καὶ τὴν εἰρήνη, προϋποθέτει μιὰ διαπίστωση ὀντολογικῆ τῶν δυνατήτων τῆς ἱστορίας. Ὁ Πλάτων εἶναι ὁ τελευταῖος πού θὰ μπορούσε νὰ παρασυρθεῖ σὲ οὐτοπιστικὲς συλλήψεις. Ἡ ἠθικὴ στάση του ἔχει γιὰ θεμέλιο τὸν ἰδεαλισμὸ του· ἀλλὰ ὁ ἰδεαλισμὸς του δὲν εἶναι παρὰ ἕνας ἀπόλυτα βαθὺς ρεαλισμὸς.

Σὰν ἰδεαλιστὴς μὲ τὴν ἔννοια αὐτὴ, ὁ Πλάτων εἶναι ἀρκετὰ βαθειὰ ρεαλιστὴς, ὥστε νὰ ἔχει συνείδηση, πὼς στὴν περιοχὴ τῆς ἱστορίας ὑπάρχει πάντοτε, ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση της, ἀρκετὴ ἐλευθερία, ὥστε ἡ πρωτοβουλία τοῦ ἀνθρώπου νὰ εἶναι πάντοτε κατὰ ἕνα τρόπο δυνατὴ, ὥστε, μὲ ἄλλη ἔκφραση, νὰ ὑπάρχει πάντοτε ὅτι ὁ Μάρξ ὀνόμασε «ἐνεργητικὴ πλευρὰ τῆς ἱστορίας».

Ἄν, ἐξ ἄλλου, ἡ «θέση» τοῦ Πλάτωνος ὑπὲρ τῆς εἰρήνης ἔρχεται σὰν συνέπεια τῆς γενικῆς φιλοσοφικῆς στάσης του, ἡ ἐκπληκτικὴ δεξιότητά του νὰ ἀναπτύξῃ τὴ συζήτηση, ἀπὸ τὴν ἔσχατη «ρεαλιστικὴ» σύλληψη τοῦ πολέμου στὴ σύλληψή του τὴ βαθύτατα ἀνθρώπινη, ὀφείλεται ἀναμφίβολα στὶς μοναδικὲς ἰδιότητες τοῦ διαλόγου, πού ἐπιτρέπουν τὴν εὐστοχὴ σύλληψη ἑνὸς θέματος ἀπὸ ὄλες τὶς πλευρὲς του, ἰδιότητες ἄλλωστε ἀξιοποιημένους ὑποδειγματικὰ ἀπὸ τὸ καλλιτεχνικὸ καὶ παιδαγωγικὸ δαιμόνιο τοῦ Πλάτωνος.

* * *

Ὁ Χέγγελ ἐκθέτει τὴ θεωρία του γιὰ τὸν πόλεμο ὄχι μὲ μορφή διαλόγου, ἀλλὰ σὲ κείμενο ἀδιάπτωτο. Ἔτσι ὅτι γράφει γιὰ τὸν πόλεμο, ἐκτὸς ὅπου ἀναφέρεται ρητὰ σὲ ἄλλο συγγραφέα, ἐκφράζει τὴν προσωπικὴ του γνώμη στὸ θέμα τοῦτο.

Τὰ χωρία, πού περιέχουν τὴν ἔκθεση τῆς θεωρίας τοῦ Χέγγελ γιὰ τὸν πόλεμο, βρίσκονται πρὸ πάντων στὶς §§ 324-351 τοῦ βιβλίου του *Grundlinien der Philosophie des Rechts*.

Στὴν § 324 διαβάσει κανεὶς: «Ὁ πόλεμος εἶναι ἔτσι τὸ στοιχεῖο, πού στὴν ἰδανικότητα τοῦ συγκεκριμένου παρέχει δικαιο καὶ πραγμάτωση... ἔχει τὴν ὀψηλὴ σημασία ὅτι μὲ αὐτὸν... διατηρεῖται... ἡ ἠθικὴ ὀγεία τῶν λαῶν, ὅπως ἡ κίνηση τῶν ἀνέμων διαφυλάσσει τὸν ὀκεανὸ ἀπὸ τὸ σάπισμα, ὅπου θὰ τὸν ἔφερνε μιὰ ἡρεμία ἀδιάκοπη, ὅπου θὰ ἔφερνε τοὺς λαοὺς μιὰ ἀδιάκοπη ἢ μάλιστα μιὰ αἰώνια εἰρήνη». Τέτοιες γνώμες γιὰ τὸν πόλεμο διατυπώνει ἀποφθεγματικὰ ὁ Χέγγελ. Θὰ μπορούσαν ν' ἀποτελέσουν προμετωπίδα ὀλόκληρης τῆς θεωρίας του γιὰ τὸν πόλεμο. Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι, μὸλις ἔχει ἐκφράσει τὶς παράβολες αὐτὲς γνώμες, τὶς ἐξιδανικευτικὲς τοῦ πολέμου, αἰσθάνεται εὐθὺς τὴν ἀνάγκη νὰ προσθέσει: «Ὅτι αὐτὸ ἐξ ἄλλου εἶναι μόνου φιλοσοφικὴ ἰδέα εἶτε μιὰ δικαιολογία τῆς Πρόνοιας, καὶ ὅτι οἱ πραγματικοὶ πόλεμοι χρειάζονται ἀκόμη μιὰ ἄλλη δικαιολογία...» Ἀλλὰ ἡ παρατήρηση αὐτὴ δὲν μειώνει τὸ κύρος καὶ τὴ σημασία τῶν διατυπώσεων, τῶν ἐξιδανικευτικῶν τοῦ πολέμου· καὶ ὅτι ὀποστηρίζεται γιὰ τὸν πόλεμο σὲ ἐπόμενα χωρία τοῦ βιβλίου, ἐπαληθεύει μᾶλλον παρὰ τροποποιεῖ τὶς πρῶτες αὐτὲς «θέσεις».

Μὲ πῶς συστηματικὸ τρόπο ἐκθέτει ὁ Χέγγελ τὴ θεωρία του γιὰ τὸν πόλεμο στὶς § § 330-337, ὅπου πραγματεύεται ὅ,τι ὀνομάζει «τὸ ἐξωτερικὸ κρατικὸ δίκαιο». Στὴν § 334 γράφει: «Ἡ διάσταση τῶν κρατῶν, ἐφ' ὅσον οἱ θελήσεις τους δὲν φτάνουν σὲ κάποια συμφωνία, μόνον μὲ πόλεμο μπορεῖ νὰ κριθεῖ». Γιὰ νὰ κατανοήσῃ κανεὶς τὸ χωρίο αὐτό, δὲν χρειάζεται παρὰ νὰ διαβάσῃ τὴν § 331: «Ὁ λαὸς σὰν κράτος εἶναι τὸ πνεῦμα στὴν οὐσιαστικὴ λογικότητά του καὶ στὴν ἀμεση πραγματικότητά του, ἀρα ἡ ἀπόλυτη ἐξουσία ἐπὶ γῆς· κάθε κράτος ἔχει κατὰ συνέπεια ἀπέναντι στὰ ἄλλα κυριαρχία αὐτοτέλεια». Ὅ,τι ὑποστηρίζει ὁ Χέγγελ γιὰ τὸν πόλεμο στὴν § 334, δὲν εἶναι παρὰ τὸ ἀναγκαῖο συμπέρασμα ὅσων ἐκθέτει ὁ ἴδιος στὴν § 331. Ἡ θεωρία του γιὰ τὴν ἀπόλυτη κυριαρχία τοῦ κράτους ἀποτελεῖ τὸ λογικὸ καὶ οἶονεὶ ἠθικὸ θεμέλιο τῆς θεωρίας του, ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι θεμιτὸς σὰν ἡ μόνη δυνατὴ λύση. Ἀφοῦ κάθε κράτος διαθέτει ἀπόλυτη κυριαρχία, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ καμιά ἐξουσία τουλάχιστον ἐπίγεια, ὑπεράνω τῶν κρατῶν κατὰ συνέπεια, εἶναι ἀδύνατη κάθε ὀργάνωση διακρατικῆς δικαιοσύνης καὶ, ὅποτε ὑπάρξῃ «διαφορὰ» μεταξύ κρατῶν καὶ δὲν ρυθμισθεῖ μεταξύ τους, δὲν ἀπομένει παρὰ ὁ πόλεμος. Ἡ σύλληψη ὅμως τοῦ κράτους σὰν ἐξουσίας ἀπόλυτης στὸν «κόσμο τοῦτο» περιέχει τὸν ὑπαινιγμὸ, πὼς ὁ πόλεμος εἶναι ὄχι μόνον μιὰ πράξη τοῦ κράτους, ποὺ δὲν ὑπόκειται σὲ ἀπαγόρευση ἀπὸ μιὰ ἄλλη ἐξουσία τοῦ «κόσμου τούτου», ἀφοῦ ἡ ἐξουσία τοῦ κράτους εἶναι ἀπόλυτη στὸν «κόσμο τοῦτο», ἀλλὰ ἀκόμη ἴσως πὼς εἶναι ἡ ἐκδήλωση μιᾶς πρωτοβουλίας καὶ μιᾶς ἐξουσίας ὑπερκόσμιας. Καί, μιὰ ποὺ ὁ πόλεμος δικαιώνεται κατ' ἀρχὴν μὲ τὸν τρόπο αὐτό, ἡ νομιμοποίηση αὐτῆ ἐκτείνεται ὄχι μόνον στὸν «ἀμυντικὸ» πόλεμο, ἀλλὰ καὶ στὸν «προληπτικὸ» (§ 335) πόλεμο, καὶ ἀκόμη καὶ στὸν «κατακτητικὸ» (§ § 326, 451) πόλεμο.

Ἄλλὰ ὁ Χέγγελ δὲν περιορίζεται νὰ χαρακτηρίζει τὸν ὀργανωμένον σὲ κράτος λαὸ σὰν ἀπόλυτη ἐξουσία στὸν «κόσμο τοῦτο»· εἰσάγει ἀκόμη τὴν ἔννοια ἑνὸς λαοῦ, ἐπιφορτισμένου μὲ τὴν ἀποστολὴ νὰ δημιουργήσῃ τὴν ἐποχὴ του στὴν παγκόσμια ἱστορία («κοσμοϊστορικὸς λαός», β 347). Γράφει σχετικὰ μὲ τὴν ἀποστολὴ αὐτῆ: «Ὁ λαὸς αὐτὸς εἶναι στὴν παγκόσμια ἱστορία γιὰ τὴν ἐποχὴ αὐτῆ... ὁ κυρίαρχος. Ἀπέναντι στὸ ἀπόλυτο αὐτὸ δικαίωμά του, νὰ εἶναι φορέας τῆς τωρινῆς βαθμίδας στὴν ἀνάπτυξη τοῦ παγκόσμιου πνεύματος, τὰ πνεύματα τῶν ἄλλων λαῶν εἶναι χωρὶς δικαίωμα καὶ δὲν λογαριάζονται πιά στὴν παγκόσμια ἱστορία, ὅπως καὶ τῶν λαῶν, ποὺ ἡ ἐποχὴ τους

ἔχει περάσει». Τὸ σιωπηρὸ συμπέρασμα τοῦ ριζικοῦ αὐτοῦ ἱστορικοῦ διαφορισμοῦ ἀνάμεσα στὸν ἐπίλεκτο λαὸ καὶ στοὺς λαοὺς «χωρὶς δικαίωμα» ποὺ δὲν λογαριάζονται πιά στὴν παγκόσμια ἱστορία, εἶναι ἀναμφίβολα, πὼς οἱ λαοὶ αὐτοὶ δὲν μποροῦν παρὰ ν' ἀποδεχθοῦν τὸ θλιβερὸ αὐτὸ ἱστορικὸ πεπρωμένο, ὑπαγορευμένο ἄλλωστε ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ παγκόσμιου πνεύματος (§ § 345 — 347). Καὶ τὸ μέσο γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἀποδοχῆς αὐτῆς εἶναι πάντοτε ἐκτὸς ἂν χρησιμοποιηθεῖ συνθήκη ὁ πόλεμος· ἄλλο μέσο γιὰ νὰ ἐπιτελεσθεῖ ἡ ἱστορικὴ αὐτῆ «διευθέτηση», καθὼς πρόκειται γιὰ ὑπόθεση μεταξύ κρατῶν, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ (§ 334). Ὁ πόλεμος λοιπὸν εἶναι ὄργανο, ποὺ χρησιμοποιεῖ γιὰ τὴν πραγματοποίησίν της, ἡ ἐξέλιξη τοῦ «παγκόσμιου πνεύματος»· εἶναι ἔτσι θεμιτὸ ὄργανο τῆς παγκόσμιας ἱστορίας. Ὁ Χέγγελ ὁ ἴδιος ἄλλωστε ἀναγνωρίζει στὸν πόλεμο ρητὰ μιὰ τέτλια ἀξία, σχετικὰ μὲ τὴν στάση ἑνὸς «πολιτισμένου ἔθνους» ἀπέναντι σ' ἕνα «ἔθνος βάρβαρο» (§ 351).

Στὴν ἔννοια αὐτῆ ἡ παγκόσμια ἱστορία εἶναι τὸ ὑπέρτατο παγκόσμιο δικαστήριον (§ 340), ποὺ ἀποφασίζει τὴ δημιουργικὴ παρουσία ἢ καὶ τὴν ἐξαφάνισιν ἑνὸς λαοῦ στὴν ἱστορία, καὶ πρὸ πάντων μὲ τὸ μέσο τοῦ πολέμου. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ καὶ πραγματοποιεῖται ἡ διαλεκτικὴ στὴν παγκόσμια ἱστορία. Ἴδου τὸ σχετικὸ χωρίο τοῦ Χέγγελ: «Οἱ ἀρχές τῶν πνευμάτων τῶν λαῶν εἶναι... περιορισμένες, καὶ τὰ πεπρωμένα τους καὶ οἱ πράξεις τους στὶς σχέσεις τους μεταξύ τους εἶναι ἡ φαινόμενη διαλεκτικὴ τῆς περιορισμένης ὕψους τῶν πνευμάτων αὐτῶν, ἀπὸ ὅπου ἐκπηγάζει τὸ γενικὸ πνεῦμα, τὸ παγκόσμιο πνεῦμα, σὰν ἀπεριόριστο».

Τὰ πεπρωμένα λοιπὸν καὶ οἱ πράξεις τῶν λαῶν στὴ σχέση τους μεταξύ τους συνιστοῦν τὴ διαλεκτικὴ τῆς ἱστορικῆς ὑπαρξῆς τους· καὶ ἀνάμεσα στὰ πεπρωμένα αὐτὰ καὶ στὶς πράξεις αὐτῆς τῶν λαῶν, προβάλλει ὁ πόλεμος κατ' ἐξοχὴν, ποὺ ἔτσι εἶναι στοιχεῖο, καὶ μάλιστα τὸ πῶς ἐνεργὸ στοιχεῖο τῆς διαλεκτικῆς αὐτῆς τῆς ἱστορίας. Καὶ ἀκριβῶς σὰν στοιχεῖο ἔτσι τῆς διαλεκτικῆς τῆς ἱστορίας λειτουργεῖ ὁ πόλεμος στὴν ὑπηρεσία τοῦ παγκόσμιου πνεύματος· ὥστε ὁ προνομιακὸς λαὸς κάθε ἐποχῆς τῆς παγκόσμιας ἱστορίας νὰ ἐπιβάλλῃ τὴ θέλησίν του καὶ τὴν ἰδιοφυΐα του στὴν ἐποχὴ αὐτῆ (§ 347) καὶ ἕνα «ἔθνος πολιτισμένο» νὰ ἀξιῶναι ἀποφασιστικὰ τὴν «ἀναγνώρισιν» τοῦ ὑπέρτερου δικαιώματός του ἀπέναντι σὲ ἕνα «ἔθνος βάρβαρο» (§ 351) ἢ καὶ ἀκόμη ὥστε «ἡ ἠθικὴ ὑγεία τῶν λαῶν» νὰ προφυλάσσεται ἀπὸ τὸν κίνδυνον τοῦ «σαπίσματος» ποὺ περικλείει γι' αὐτοὺς ἡ ἀδιάκοπη εἰρήνη (§ 324).

Θὰ μπορούσε βέβαια νὰ παρατηρήσῃ

κανείς, ότι ή σκέψη του Χέγγελ δεν είναι έτσι όλικά προσανατολισμένη προς την εξέγνση του πολέμου και ότι στο ίδιο κείμενο υπάρχουν διατυπώσεις που δείχνουν κάποιο σεβασμό για την εἰρήνη, όπως π. χ. στην § 338. Άλλά οι διατυπώσεις αυτές δεν περιέχουν καμιά σοβαρή παρέκκλιση του Χέγγελ από την τάση του να δικαιώνει τον πόλεμο σε στοιχείο γόνιμο της Ιστορίας· δείχνουν μόνο, και αυτές, ότι ή σκέψη του Χέγγελ για τον πόλεμο δεν παρουσιάζει άρρηκτη συνοχή. Το ίδιο άλλωστε δείχνουν ως ένα βαθμό και όρισμένες έκφράσεις της § 334, της § 337 και της § 324.

Όπωςδήποτε όμως, παρά την έλλειψη αυτή άρρηκτης συνοχής στη σκέψη του Χέγγελ για τον πόλεμο, — έλλειψη, άλλωστε, που συνίσταται σε άπλες άσυνέπειες του στοχασμού του Χέγγελ, χωρίς καμιά αντίστοιχία προς την πραγματικότητα του αντικειμένου, και όχι σε «αντιφάσεις», ύπερνικήσιμες από τη σκοπιά της διαλεκτικής, — είναι άναμφίβολο ότι ό πυρήνας της σκέψης αυτής, που και προσδιορίζει άποφασιστικά όλα τα άλλα, είναι πάντοτε ή διαλεκτική της Ιστορικής ύπαρξης των λαών. Και άκριβώς στη διαλεκτική αυτή της Ιστορίας όφείλεται πρό πάντων ή άνάληξη αυτή στάση θεωρίας «άφ' ύψηλου» του πολέμου και της φρίκης του χωρίς καμιά ευαισθησία για την ανθρώπινη άποψη. Το Ιστορικό πνεύμα, που κυριαρχικά διέπει τη σκέψη του Χέγγελ, έμποδίζει ριζικά τη φιλοσοφία του να έχει μιά ήθική προοπτική ή έφαρμογή της

διαλεκτικής του στην Ιστορία προσθέτει και την άντιανθρωπιστική αυτή όπτική, που έμφανίζει την Ιστορία σε «μεγάλες γραμμές» επάνω από τις ανθρώπινες ύπάρξεις, και τη ζωή των ανθρώπινων ύπάρξεων σαν κάτι άπλως «θνητό» (§ 324) χωρίς και μεγάλη αξία.

* * *

Ό Πλάτων, ό «μέγας Ιχνευτής» της δικαιοσύνης, της ήθικής αρχής δηλαδή κάθε συμπεριφοράς του άνθρώπου, έσωτερικής ή κοινωνικής, βρίσκεται και άντίκρου στο πρόβλημα του πολέμου μαζί με την ήθική πρωτοπορία της άνθρωπότητας. Άντίθετα, ό Χέγγελ, ό μέγας έρμηνευτής του «παγκοσμίου πνεύματος» στην ούσιαστική του άνάπτυξη, τη δημιουργική της παγκόσμιας Ιστορίας, παρουσιάζεται άντίκρου στο πρόβλημα του πολέμου Ικανός να ένθαρρύνει και να δικαιολογήσει τις τάσεις τις πιο όλέθριες για την άνθρωπότητα.

Ό διάλογος τουλάχιστον δεν έμποδίζει τη φιλοσοφική σκέψη να συλλάβει ότι είναι βαθύτατα άληθινό και ότι είναι σωστικό για την άνθρωπότητα. Η διαλεκτική του Χέγγελ, παρά τις μεγαλοφάνταστες αξιώσεις της, συχνά έμποδίζει μάλλον άντί να βοηθεί τη φιλοσοφική σκέψη να συλλάβει τις σωστικές λύσεις των μεγάλων ανθρώπινων προβλημάτων. Και είναι χρέος έπιτακτικό να κατονομασθεί ή βαριά αυτή άνεπάρκεια της διαλεκτικής, και ιδιαίτερα στην έποχή μας, άντίκρου σε προβλήματα και σε κινδύνους, που διακυβεύουν την ίδια την έπιβίωση του άνθρώπινου γένους.

Κ. Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΙΧΑΜΕ ΠΕΙ...

Είχαμε πεί να φύγουμε
ταξίδι μακρυνό
μ' ένα καράβι όλόασπρο,
αύγή μόλις φωτίση,
τότε, πού μέσο στα όνειρα
των είκοσι χρονών
μιά έκστρατεία άτέλειωτη
είχαμε κιόλ' αρχίσει...

Μ' αλοίμονο δέ φώτισε
κι' όλοϋθε καταχνιά...
"Έχουν βουλιάξ' οι πόθοι μας
σε μιά ζωή θλιμένη,
και τó καράβι έρημο
με μαύρα πιά πανιά,
σάπισε στο λιμάνι του
κι' άκόμα περιμένει...

Π. Μ. ΣΩΤΗΡΧΟΣ